
vroomheid geldt – ik weet wel, het ideaal waar ik naar streef is hier onbereikbaar, maar mensch te zijn in den vollen natuurlijke zin van dat woord en dan als mensch in alles een kind van God – dat lijkt mij 't schoonst van alles. Daar streef ik naar (136).

Jaren later kwam hij nog op dit punt terug, toen hij aan Snouck schreef dat hij het 'beginsel eener eigen inrichting', een zuiver kerkelijke predikantsopleiding, beschouwde als 'een onrijpe en wrange vrucht van het separatisme, dat ook in onze Christelijke Gereformeerde Kerk [uiteraard die van vóór 1892, maar wier traditie op dit punt nog doorwerkte] zijn wortelen heeft geslagen' (3 januari 1903: 151).

Of Bavinck in 1874 ook al bezwaar had tegen het 'separatisme' in eigen kring onttrekt zich aan onze waarneming. Duidelijk wordt in ieder geval, dat zijn keuze voor Leiden niet door kerkelijke maar door wetenschappelijke factoren werd bepaald. Stellig leefde al tegen het eind van zijn gymnasiumtijd bij de begaafde theoloog-inspé, die als 'mens in de volle natuurlijke zin van het woord' opstond voor wat leefde en giste in de wijdere wereld, het verlangen om in cultureel en theologisch opzicht de vleugels breder uit te slaan dan in Kampen mogelijk was. Op aandrang van zijn ouders ging hij eerst nog een jaar in Kampen studeren, maar dat was gezien zijn aspiraties ook genoeg.⁵ De Kamper opleiding kon hem niet bieden wat hij in wetenschappelijk opzicht zocht. Na zijn Leidse tijd, toen hij in het ouderlijk huis aan zijn dissertatie werkte, schreef hij aan Snouck naar aanleiding van het 25-jarig bestaan van de Theologische School: '...of ze ooit zal worden wat ik soms wensch, betwijfel ik... Zuiver wetenschappelijk kan ze uiteraard nooit worden' (6 jan. 1880, 63). En dat wilde hij al in 1874: wetenschappelijk bezig zijn met de theologie in haar vele facetten.

De keuze voor Leiden was niet willekeurig. In wetenschappelijk opzicht was de Leidse faculteit in die tijd ongetwijfeld interessanter dan de andere opties, Utrecht of Groningen. De faam van de wetenschappelijke bekwaamheid van de Leidse theologen, van het hoge niveau van de Leidse theologiebeoefening, was stellig al vroeg tot hem doorgedrongen. Sympathie met de moderne theologie als zodanig, zoals die vanuit Leiden in die tijd het wetenschappelijk-theologische veld voor een goed deel beheerste, speelde geen rol. Maar

5. Bremmer, 20.